

KUNST BELICHT: SGRAFITTO & LEX HORN

Kunst, toegepaste kunst en architectuur rond Kamp Amersfoort. Beelden en gedenkplaten en -stenen als De Stenen Man, de Gedenksteen, de naald Koedriest, de Roos van Kopinsky, ontwerpen als de gedenkplaatsinrichting 1995 (symbolisch appèl met omgeving, het koperen gebouwtje in 2000, het gedenkgebouw in 2004, de laatste terreinuitbreiding en het kunstwerk van Lex Horn. In een serie korte artikelen worden de kunstenaars en hun werk belicht.

Als eerste bijdrage het muurreliëf, oftewel sgraffitto, dat Lex Horn in 1960 maakte aan de buitenwand bij de hoofdingang van het inmiddels afgebroken Sinai Centrum aan Laan 1914.

Op 21 en 22 januari 1943 voerden de Duitsers alle patiënten uit de Joodse psychiatrische instelling "Het Apeldoornsche Bosch" in Apeldoorn via Westerbork naar Polen af. Na de oorlog bleek dat geen van hen zou terugkeren. Het Apeldoornse complex was nu veel te groot en daardoor ongeschikt. Men zocht een andere locatie voor een nieuwe Joodse instelling met dit doel.

De gemeente Amersfoort bood een perceel aan de Laan 1914 aan. In de loop van 1954 ging men hier op in en werd de kavel aangekocht. Architect L.H.P. Waterman tekende het ontwerp voor een moderne inrichting. De op 23 januari 1916 in Nijmegen geboren Lex Horn kreeg de opdracht voor het vervaardigen van een kunstwerk bij de hoofdingang van het nieuwe centrum.

Kunstacademie Amsterdam

Op aanraden van de indertijd beroemde plaatsgenoot, tekenaar Jo Spier, ging Lex Horn studeren aan de Amsterdamse Rijksacademie voor beeldende kunst. Hij werd een van de beste leerlingen van professor Heinrich Campendonk, hoogleraar Monumentale en Versierende Schilderkunst. In deze periode leerde Horn zijn studiegenoot Hans van Norden kennen. Beiden waren zeer begaafde, erudiete en serieuze mensen die veel over hun vak uitwisselden. In deze studieperiode vervaardigde Horn de eerste sgraffitto – een tweedimensionale voorstelling met herten en zwijnen - voor een muur in het Veluwse theehuis De Koperen Kop.

Tweede Wereldoorlog

Horn leerde via Hans van Norden Jos Wibaut kennen, de kleindochter van de bekende Amsterdamse socialistische wethouder dr. F.M. Wibaut. Hij huwde haar in 1940. Door zijn huwelijk met Jos kon Lex Horn zijn Joodse afkomst goed verbergen. Naast de vooral actieve

bijdrage van Jos aan het verzet, bood het echtpaar in hun woning aan de Oude Waal 31/I in de binnenstad van Amsterdam ook onderdak aan verzetsmensen en Joodse onderduikers.

In de oorlogsjaren ontmoette Lex de actrice Lily Meulman. Zij was werkloos, omdat ze weigerde lid te worden van de "Kulturkammer". Behalve dat Lex met Jos enkele maanden onderdook op de Buissche Hei bij de tante van Jos, Henriëtte Roland Holst, verschool hij zich met Lily in het atelier van de beeldhouwer Van Hall in Baambrugge. Na het spaak lopen van zijn huwelijk met Jos, huwde Horn in 1948 met Lilly Meulman. Het echtpaar kreeg drie kinderen.

Na de oorlog

In de naoorlogse wederopbouwperiode werd er enorm veel gebouwd. Door gebrek aan geld werden juist daarom goedkope materialen en methoden (betonreliëfs, muurschilderingen, mozaïeken en sgraffitto's) voor toepassingen van beeldende kunst in de gebouwen populair. Horn werd als kunstenaar toonaangevend en kreeg veel opdrachten voor monumentale kunst. De kunstenaar was zeer behendig met de sgraffito-techniek, had een goed gevoel voor de mogelijkheden van glasappliqués en leverde een belangrijke bijdrage aan de moderne wandtapijtkunst in Nederland.

Dankzij het succes kon hij een groter atelier aan de Snoekjesgracht betrekken. Zijn privé-leven kende ook ingrijpende veranderingen. Het huwelijk met Lily Meulman strandde. In het midden van de jaren vijftig kreeg Horn een relatie met de jonge binnenhuisarchitecte Marita van Essen. Met haar trouwde hij in 1959. Bij haar kreeg Lex Horn twee dochters. In die jaren bereikte de kunstenaar zijn artistieke hoogtepunt.

In 1964 trok Horn zich opnieuw meer terug in zijn atelier aan de Lauriergracht. In deze periode begon hij met het schrijven van zijn dagboeken. Daarin beschrijft hij de voortdurende strijd tussen zijn monumentale opdrachten en zijn vrije schilderkunst. Het schilderen trok hem te veel aan om alleen maar te kiezen voor een abstracte monumentale kunst, zoals die in de jaren zestig meer en meer in de mode kwam. Naast de abstracte kunst, bleef Horn doorgaan met expressionistische landschapsschilderkunst - en zoals hij dat deed in de laatste

vier jaren van zijn leven - het robuust schilderen van doeken met een sterk symbolische lading.¹

Horn - die in 1951 samen met Hans van Norden de Vereniging van Beoefenaars van de Monumentale Kunsten (VBMK) oprichtte - maakte bij het vervaardigen van monumentale kunstwerken gebruik van zeer uiteenlopende materialen. Bij het uitvoeren van monumentale opdrachten verkreeg hij hulp van jongere kunstenaars als Dick Zwier en Theo Blom. Bij het vervaardigen van sgraffito's werkte hij samen met zeer professionele stukadoors.

Sgraffito

Bij het vervaardigen van een sgraffito - een techniek die al eeuwenlang wordt toegepast in Italië, Zwitserland en Oostenrijk, voornamelijk voor decoratie van het exterieur van gebouwen - komt het aan op de samenwerking van de stukadoor en de kunstenaar, tussen kunstig handwerk en kunst. Van die twee - aldus Horn - moet het technisch uiteindelijk komen bij het vervaardigen van een sgraffito. Stukadoors die hem hielpen, waren o.a. vader en zoon Krijtenberg.

Krijtenberg sr heeft - later ook met zijn zoon - veel met Lex samengewerkt, in die zin, dat hij als stukadoor veel sgraffito's voorbereidde. Als elke ontwerper van monumentale sculpturen van zijn generatie zocht Horn naar de passende duurzame vorm. Sgraffito's kunnen in allerlei materialen worden uitgevoerd (verschillende soorten kalk of gipsen, kalkleem, schelpkalk, verschillende soorten cement). De stukadoors Krijtenberg brachten het in Duitsland bestelde mortel, cement, zand en al op kleur aangemaakt, op de wand aan. Niet meer dan 5 mm dik. Zonder wapening of wat dan ook. Hooguit op de betonwand voor de eerste en dus onderste laag, een soort van hechtmiddel. Vervolgens werden de volgende lagen, ook 5 mm dik en dus al door en door gekleurd, aangebracht.

Ontwerp

In zijn atelier schetste de kunstenaar het ontwerp van het reliëf dat uiteindelijk op de muur moest komen, op ware grootte op kalkeerpapier, een semi-doorschijnend papier gemaakt van katoenen lompen en houtcellulose, behandeld met natuurlijke hars en terpentijn of lijnolie met alcohol. Alleen de lijnen, niet de kleuren. Die zijn al bepaald. Wanneer de stukadoor de laatste mortellaag met zijn troffel had aangebracht en deze voldoende was opgestijfd, werd het kalkeerpapier met de daarop getekende lijnen van het uiteindelijke ontwerp daartegen opgeplakt. Wanneer vervolgens de lijnen overgetekend werden, drukte je die - alsof je werkt met carbonpapier - over op de laag mortel daaronder. Na het verwijderen van het kalkeerpapier stond het ware ontwerp op de plek waar het moest komen.

Eenmaal voldoende aangestijfd, maakte Horn in één dag het kunstwerk klaar. Aan het Sinai-sgraffito werkten de ambachtslieden Krijtenberg niet mee; wie dat wel deden, is niet bekend.

Herplaatsing van het Sinai-sgraffito

Omdat in 2002 al duidelijk was dat de zorginstelling Sinai zou gaan vertrekken en toen te verwachten viel dat hier de nodige nieuwbouw zou worden ontwikkeld, is vroegtijdig gedacht aan een soort bufferzone tussen de schietbaan met "De Stenen Man" en het Sinaiterrein. Om passende maatregelen te nemen tegen de ontwikkelingen op de naastgelegen percelen werd in opdracht van het Stichtingsbestuur in goede samenspraak met de beheerder en eigenaar van het landgoed Den Treek-Henschoten door Tuin- en Landschapsarchitect BNT Adviesbureau Haver Droeze een ontwerp gemaakt voor herinrichting en aansluiting op de aangrenzende gronden van het kerngebied van het Nationaal Monument. Een onderdeel van de herinrichting, het herstellen van het reliëf van de historische Markewal met bijbehorende greppels en de historisch vervlochten begroeiing op de gemeentegrens tussen Amersfoort en Leusden, is intussen voltooid. Op de bestemde plaats grenzend aan het perceel van het voormalige Sinaicentrum, zal de sgraffito van Lex Horn permanent worden herplaatst.

Daar moet de bezoekers niet alleen duidelijk worden dat op het terrein achter het kunstwerk van 1959 - 2008 het Sinai Centrum was gevestigd, maar ook en vooral dat het voormalige Joodse zorgcentrum directe buur was van het voormalige Kamp Amersfoort. Het is bizar te noemen dat overlevenden van de holocaust juist op deze zo zwaar beladen plaats behandeld werden voor in gruwelijke concentratiekampen opgelopen trauma's. Naast de getraumatiseerden uit WO2, werden andere slachtoffers van oorlogsgeweld - waaronder Afghanistan-veteranen en naar ons land gevluchte oorspronkelijke bewoners van oorlogsgebieden - in het Sinai Centrum behandeld.

Korte ikonografische interpretatie

Niet bekend is hoe Horn de opdracht voor de moderne sculptuur van 230 x 350 cm precies verwierf en met wie hij daarover overleg had. Daarom is niet bekend hoe precies de opdracht voor de voorstelling van een aantal figuren was. In de groep van drie personen wordt de linkse figuur omarmd en een helpende hand toegestoken. Achter de middelste persoon is nog een gestalte zichtbaar. Denkbeeldig zijn dit de eerste en de tweede lijn in de gezondheidszorg.

¹ <http://www.cultuurarchief.nl/tentoonstellingen/0302lexhorn.htm>

Linksboven lijkt een bol met woeste uitstekende delen, op te vatten als de woelingen van ons bestaan, rond te draaien. De beschermende hand daarnaast, met daarin een tak, lijkt ook een symbolische functie te hebben. Tussen de blaadjes van de tak is een vogel te zien die de duif, boodschapper van hoop op nieuw leven, zoals in het bijbelse verhaal van Noach, kan verbeelden. Rechts zijn de gestileerde vormen van zeven omhoog stekende armen onmiskenbaar een verwijzing naar de menorah. Met deze zevenarmige kandelaar verlichtte Mozes het heilige tabernakel toen hij vanaf de berg Sinai terugkwam bij zijn volk. De universele betekenis kan zowel

worden uitgelegd als de hoop van het licht, en met het tegenbeeld daarvan de woeste bol links met al zijn verzengende woelingen als vlammen, de verwoestende kracht van het vuur. De associatie met de Shoah, c.q. de Holocaust, mag duidelijk zijn. Rechts boven de menorah is de beeltenis daar aan te duiden als een stilering van het 'alziende oog' van God. Een van oudsher gebruikte kunstuiting.² De kunstenaar Lex Horn overlijdt plotseling op 13 juli 1968 in het Franse Vannes (Bretagne) als hij daar met zijn gezin op vakantie is. Zijn omvangrijke collectie (zeker 66 monumentale werken) is nogal uit het zicht geraakt. Wat er nog van over is en in welke conditie dat is, is onduidelijk.

© Karel Kreuning

Met dank aan hen die mij van persoonlijke informatie voorzagen.

Bronnen:
Lex Horn (1916-1968) Monumentale kunst en vrij werk. Lies Netel en Lex Horn
Sgraffito. Techniek en toepassing door Ant. Poptie Sr.

² Er zijn onder meer mooie voorbeelden te vinden op sculpturen op grafstenen van de Portugees-Israëlitische Begraafplaats in Ouderkerk a/d Amstel (periode begin 17de tot einde 18de eeuw). Hierover zijn vanaf laat 19de eeuw mooie publicaties verschenen, die zeker aan Horn bekend moeten zijn geweest.